

# Het wolwerk van Oosterhout in de zeventiende en achttiende eeuw

## Uit de schaduw van Breda, op de schouders van Tilburg, kort gehouden door Holland

door

LEO F.W. ADRIAENSSEN

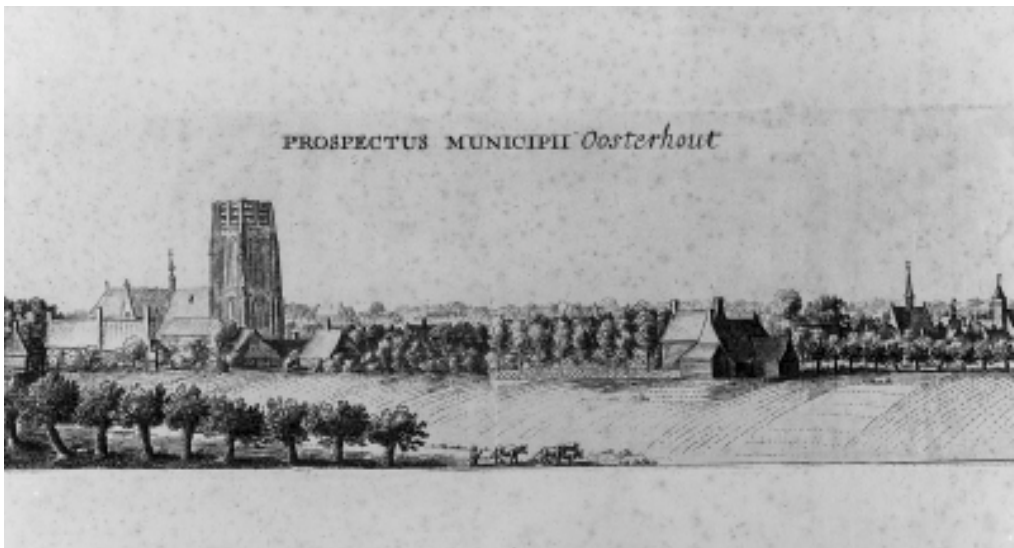
### *Inleiding*

Kaatsballen uit Goirle, valken uit Valkenswaard, de paardenmarkten van Uden en Waalwijk, messen, spelden en kant uit Den Bosch, de expeditiebedrijven in Hilvarenbeek, Leende en Lage Mierde, de marskramers en teuten van Budel en Lommel, bier uit Breda, turf uit Loon op Zand, Zundert en de Peel, schoen en leder uit de Langstraat, potten uit Bergen op Zoom, klomphout uit Oirschot, vette beesten uit Dieden, boter uit Veghel, hop uit Schijndel, eikels uit Princenhage, tabak uit Berlicum, de graan- en mutsaardhandel van Oudenbosch: veel steden en dorpen in het zeventiende- en achttiende-eeuwse Noord-Brabant hadden een economisch specialisme. Ook op het gebied van textiel waren er gespecialiseerde plaatsen: wollen lakens werden geweven in Tilburg, Oisterwijk en Geldrop, saaien in Oss en Breda, linnen lakens in Goirle, Helmond en de omgeving van Eindhoven.

Lang niet elk dorp had een eigen nijverheid. Meestal bestond het enige lokale productiesurplus uit graan, zuivel, eieren en vee. Grotere vrijheden als Hilvarenbeek en Oirschot hadden een middenstand, die in de omgeving nog wat hoeden, houtwerk, schoenen, beddentijken en ganzenveren op de week- en jaarmarkten te koop aanbood. Veel van de zeventiende- en achttiende-eeuwse Noord-Brabantse plattelandsnijverheid is nog niet in kaart gebracht en soms zijn de lokale industrieën zelfs onbekend.

Dat er in Oosterhout potten en pannen werden gemaakt, is niet nieuw. En dat er lakenhandel was, wordt ons door de auteur van de *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden* (1740) en door Thomas Ernst van Goor (1744) meegedeeld. Onvermeld blijft echter, dat er een Oosterhoutse lakenseiderij was, die in de zeventiende eeuw de Bredase lakensector zorgen baarde en in de achttiende eeuw Leiden tot last was.

Veel informatie over deze Oosterhoutse economische sector mag worden verwacht in de kleine bronnen, zoals boedelbeschrijvingen en -rekeningen, civiele processen, attestaties en certificaten. Onderzoek daarin zal een scherper beeld opleveren dan het hierna volgende, dat Oosterhout vooral plaatst in het perspectief van de concurrentie met Breda en Holland. De afgunst van de Bredase en Hollandse lakenmakers, die zich bij de Oranje-Nassau's als heren van stad en land van Breda, bij de Raad van Brabant te Brussel en later Den Haag, bij het admiraliteitscollege op de



1. Gezicht op Oosterhout. Foto Katholieke Universiteit Brabant.

Maze te Rotterdam en bij de Staten-Generaal beriepen op monopolieprivileges, begeleidde zowel de opkomst als de neergang van de Oosterhoutse lakennijverheid.

Hierna zal worden beschreven hoe het Oosterhoutse wolwerk de kans kreeg en greep om tot een zekere bloei te komen. Toen het Bredase protectionisme onschadelijk was gemaakt probeerde het dorp dezelfde handelseconomische voorrechten te krijgen als Tilburg, Goirle en Oisterwijk, maar de Hollandse concurrentie greep hard in en wist de plaatselijke lakenindustrie om zeep te helpen.

#### *De economische voorwaarden*

Voor de Tachtigjarige Oorlog, zo vertelden in 1609 enkele Oosterhouters op leeftijd, waren er in hun dorp altijd vier of vijf bierbrouwerijen en vijf oliemolens, maar meer is, dat er “oijck verscheijden winckels geweest zyn, als van laecken, zijde-werck, vettewariërs, oijck cleermaeckers, schoenmaeckers, huijvetters, beenhackers ende andere.” Op zaterdag was de weekmarkt onder de linde en er waren twee vrije jaarmarkten. De lakenhandel werd nauwelijks gespecificeerd: Jan Adriaens en anderen “hielden cleermaeckers winckels ende vercochten oijck laecken”, aldus de mannen met de lange heugenis.<sup>1</sup>

Oosterhout was verkeersgeografisch gunstig gelegen tussen het lakenproductiecentrum Tilburg, de markt- en transitstad Breda en de Maashaven Geertruidenberg. De heerlijkheid was bovendien “versijen van een schoone ende bequaeme riviere off vaert, comende van Sinte Geertruydenberch aff ende streckende tot ontrent den castele van Oosterhout.” Daarlangs werden de lokale producten uitgevoerd en consumptiebehoeften geïmporteerd, bevoordeeld door de tolvrijdom die de binnenvaart genoot in Holland, Zeeland en Friesland.<sup>2</sup> Toen de vaart ten gevolge van de oorlog

was verwaarloosd en over een afstand van 200 roeden “vervuylt, verlant ende toegegroeyt” (vervuild, aangeslibd en dichtgegroeid), drongen in 1614 zowel Oosterhout als het economisch geïnteresseerde Breda “tot opbouwinge ende onderhout vanden schipvaert” aan op een tijdelijke heffing op de inkomende en uitgaande goederen, alsook op de vaartuigen, waarvan met name het karveel (25 stuiver), de “crabschuijt” (15 st.), de “ronde schuijt” (10 st.), de “kaech oft kotschuijt” (8 st.), de “aeck oft geubel” (5 st.), de “reyschuyt” (1 stuiver 2 oord) en de pleit worden genoemd, en op de enkele karren en dubbele wagens die van de vaart gebruik maakten. Uitgevoerd werden allereerst potten, stenen, pannen, dakpannen, leien en potaarde, vervolgens graan, hop, mos, hei, honing, was, varkens, Turnhoutse tijken, en rijshout, knepelhout, mutsaards en schors. Ingevoerd werden (duiven)mest, (eiken)houten planken en vurenhouten balken, touwwerk, “Roomse caprovens” en “Vryese capravens”, kalk, tras en IJsselstenen, kaas en Hollandse kolen, haring, abberdaan, stokvis, ‘klopvis’, ‘meivis’ (elft) en andere gedroogde vis, bier, azijn en wijn, ‘smekolen’ (steenkool), ijzer, lood, zout, zeep, raapkoeken, as, hennep, hooi, turf, riet en Hollandse huiden.<sup>3</sup>

Zoals elders bracht het Twaalfjarig Bestand van 1609-1621 ook in Oosterhout een economische opleving. Terwijl er volgens de verklaring uit 1609 voor de oorlog nog geen lakennijverheid van betekenis was geweest en de tarievenlijst uit 1614 geen wollen stoffen bevat, wordt in juni 1624 in Breda geklaagd over de vermeerdering van de lakennering en het olieslaan op het platteland: enkele burgers waren al naar de dorpen vertrokken en gevreesd werd voor meer immigratie vanwege de daar genoten voordelen.<sup>4</sup> Deze schending van het nog in 1620 door prins Maurits bevestigde Bredase monopolie op de wolbewerking<sup>5</sup> leidde tot een langdurig proces tussen enerzijds de magistraat en de gilden van de lakenhal en het lakenkopersambacht van Breda en anderzijds de besturen en gemeenschappen van Oosterhout, Dongen en Etten over vollen, bereiden en detailhandel van wollen lakens, die de toch al zo kwetsbare nering in de stad schaadden.<sup>6</sup>

### *Bloei in de textiel*

Ook de bevestiging van het monopolie door koning Philips van Spanje in 1626<sup>7</sup> baatte niet. En toen twee decennia later de stand werd opgemaakt, bleken er tweeëntwintig lakenbereiders en -verkopers in de baroniedorpen te wonen, van wie zes in Oosterhout, vijf in Baarle-Nassau en -Hertog, vier in Zundert, drie in Etten, twee in Dongen, een in Alphen en een in Gilze. Die in Oosterhout waren:<sup>8</sup>

- Jan Beris, “hebbende in sijn huijs een schoone lakenpers met twee ramen achter saijn huijs en werct met vijer knechts, hebbende daerenboven eenen winkel, gesorteert van alderleij lakenen met eenen stoffen winkel.”

- Leendert Peeters uit Breda was eerst “eenen cleermaker ende sticklijffmaker”, had nu een winkel van allerlei lakens en een stoffenwinkel, een lakenraam en twee knechten.

- Claes Peeters uit Breda had een lakenraam, drie knechten en een winkel van allerlei lakens.

- Peeter Claessen, lakenbereider, was in 1640 uit Breda vertrokken.

- Daniel Janssen van der Schooff, in 1639 vertrokken uit Breda. Hij was kleermaker en “is nu versien met eenen schoonen winckel, gesorteert met verscheijde lakenen, als mede met lange ende corte waren.”
- de weduwe van Theunis de Decker had in het leven van haar man twee of drie jaar de lakenering gedaan. Na zijn overlijden werden wel twintig tot dertig halve lakens gevonden.

Jan Beris werd voorgesteld als afkomstig van 's-Hertogenbosch, maar vermoedelijk was hij de Tilburger Jan Beris van Oerle. Droogscheerders van Tilburgse origine woonden in 1646 ook in de andere dorpen: vier in Baarle, een in Alphen, een in Gilze<sup>9</sup>, een in Dongen en twee in Zundert. Van alle drie te Etten en van een te Groot-Zundert werd gezegd dat zij hun wevers (en bereiders) in Tilburg hadden of vandaar de lakens ontvingen.<sup>10</sup> “Noch comen de lakencoopers van Tilborch ende andere plaetsen aengrensende de baronnie van Breda met karren ende metten lijve ende vejlen hare geverffde lakenen door de gansche baronnie ende aencleven van dijen.”

De vestiging van Bredase burgers in Oosterhout kwam in een stroomversnelling na de verovering van de stad door Spinola in 1625. De zeventig tot tachtig leden tellende gemeenschap van ‘kettters’ (1621) werd versterkt met dertig of veertig gezinnen, wat het aantal gereformeerden bracht op ruim tweehonderd in 1627 en op zelfs vijfhonderd in 1640.<sup>11</sup> Een van hen was de belangrijkste Bredase lakenverver, de lutheraan Abraham Lodewijcx.<sup>12</sup>

Demografische impulsen kwamen dus uit Breda, de economische kwamen uit Tilburg. Daar was het wolbedrijf in het begin van de zeventiende eeuw in hoog tempo tot een factor van meer dan lokaal en regionaal belang geworden. Aanvankelijk hadden de Tilburgse wevers gewerkt in opdracht van handelaars en winkeliers uit de eigen heerlijkheid en uit plaatsen in de wijde omgeving, die inlandse wol leverden en er lakens voor terugkregen. Zo vertelde in 1628 Nicolaes Peter Beyen te Oosterhout dat hij meermalen naar Tilburg wol had gestuurd om er lakens van te laten maken.<sup>13</sup> Twee jaar eerder was te Oosterhout in opdracht van een Bredase koopman winterwol (ad 18 stuiver) en “tweescheir” (wol ad 22 stuiver) opgeladen om naar Tilburg te brengen.<sup>14</sup>

Nadat in de jaren dertig Tilburg massaal was overgestapt op Spaanse wol, veranderden de verhoudingen tussen opdrachtgevers en producenten ingrijpend. Voortaan waren het vooral Bossche en later Hollandse kooplieden, die de wol leverden en de eindproducten afnamen.<sup>15</sup> In Holland bestond vooral belangstelling voor onbereide, ongeverfde en vaak ongevolde lakens. De appetise of afwerking hielden de kooplieden bij voorkeur in eigen hand, niet in het minst omdat daarmee meer kon worden verdiend dan met het primaire productieproces.

De consequentie was, dat er in Tilburg relatief weinig drapeniers of droogscheerders waren. Wie toch bereide lakens wilde, kon naar Leiden gaan, zoals in 1677 de Tilburgse koopman Laureijns Heerkens deed (van oorsprong Laurent Herqué uit Verviers), die zijn Tilburgse lakens in Leiden liet bereiden door Gerrit Vromans (oorspronkelijk uit Oisterwijk). Voor het scheren rekende hij 16 stuiver



2. De droogscheerder.  
Voorstudie voor een  
prent in Het menselyk  
bedrijf van Jan Luiken.  
Amsterdams Historisch  
Museum.

per el ofwel *f* 24 per half laken, voor het persen *f* 1:10:0 per laken en voor het stoppen en noppen navenant de schade.<sup>16</sup> Een ander voorbeeld is Gregoor Lambert (van huis uit Grégoire Doret alias Lambert), koopman te Tilburg, die zijn lakens liet bereiden en verven in Rotterdam.<sup>17</sup> In Tilburg worden 'reilonen' gezien van *f* 25 (1665) tot *f* 30 (1688) per half laken<sup>18</sup>, wat betekent dat het bereiden van een laken tegen een dagloon van 15 stuiver (zie hieronder) meer dan een maand werk opleverde.

Oosterhout was een groot dorp (4767 inwoners in 1742<sup>19</sup>) en derhalve een interessante markt voor wollen stoffen. De zes droogscheerders uit 1646 konden waarschijnlijk ruimschoots voorzien in de plaatselijke consumptiebehoeften en later groeide de sector uit tot een exportbedrijf. Ook andere plattelandsplaatsen in de Tilburgse periferie probeerden van de lakenproductie te profiteren. Zo noemt een Antwerpse notitie uit 1650 Boxtel en Hilvarenbeek belangrijke marktplaatsen voor wollen lakens.<sup>20</sup> Boxtel wordt echter alleen in 1638 en 1647 genoemd als concurrentiefactor voor het Hollandse laken.<sup>21</sup> Het gemeentebestuur van Hilvarenbeek probeerde in 1689 de in dat jaar geïntroduceerde draperie te stimuleren, zonder dat dat



3. De Oosterhoutse vaart. ARAH, Nassause Domeinraad 11877, f 143v, mei 1643.

tot een gezonde bedrijfstak leidde.<sup>22</sup> Het wolwerk kwam in deze grote meierijsdorpen niet van de grond, niet in het minst doordat zij de snelle verbinding met Holland misten, het belangrijkste voordeel van Oosterhout.

Tilburg had te weinig lakenbereiders om de eigen, laat staan uitheemse regio's te bedienen. Het was een gat in de markt, waar Oosterhouters enthousiast zijn ingestapt, tot ergenis van de Bredase droogscheerders en lakenkopers, die meenden in hun rechten te zijn tekortgedaan. Hun verzet heeft weinig gebaat. In 1649 werd in Breda nog giftig gereageerd op het bericht dat iemand in Rijsbergen een lakenraam had opgesteld, wat tegen het privilege indruiste, en kreeg de hoogschout van de magistraat het dringende verzoek de stelling af te breken en weg te halen.<sup>23</sup> Daarna blijft het langdurig rustig aan het front tussen stad en platteland, maar Breda heeft haar monopoliepretenties niet kunnen realiseren.

De pottenbakkers van Oosterhout, in 1621 verrijkt met een nieuwe uitvinding om blauwe tegels, metselstenen en pannen te bakken<sup>24</sup>, werd intussen niets in de

weg gelegd, de stedelijke magistraat bepaalde immers in 1650 dat zij op dinsdagen en zaterdag vrijelijk hun producten in de stad mochten verkopen.<sup>25</sup> Anders lag het met het textiel: met lede ogen zullen de Bredase lakenmakers en -kopers het schrijnende verschil hebben aangezien tussen de kwijnende stedelijke saainering<sup>26</sup> en de florerende Oosterhoutse bereiderij.

Dat het Oosterhout in de tweede helft van zeventiende eeuw goed is gegaan, wordt bevestigd door het verzoek uit 1682 om in het dorp weer een kantoor van konvooien en licenten te hebben, zoals weleer<sup>27</sup>, en ook door het voor een dorp aanzienlijke aantal van achtenveertig kapitalisten (mensen met een vermogen van f 2000 of meer) in 1687<sup>28</sup>, dat wijst op een sterke middenstand. Bovenal blijkt het uit de klachten uit Holland.

Een commissie van de Staten van Holland en Westfriesland rapporteerde in 1663 over de schadelijke invoer van lakens uit Engeland, Ierland, Verviers, Tilburg, Eupen, Limburg, Luik, Münster, Osnabrück, Silezië, Pommeren, Gulik, Weert, **Oosterhout**, Aken en Eindhoven en de toevoer van wol naar Tilburg, Eindhoven, Verviers en Limburg.<sup>29</sup> Kort na 1700 ontstond er onrust bij het lakenbereidersgilde van Dordrecht. Dat droeg in juli 1705 op de Hollandse droogscheederssynode de volgende resolutie voor: "Dewijl gesien wort tot groot nadeel van de ingesetenen der steden van Holland en West-Vriesland, dat die van de Meyerije van 's-Hertogenbosch, Baronnie van Breda en wel bijzonder die van Oosterhout haar besig houden met het berijden van swarte en blauwe laakens, waarbij ook in corte na alle apparentie de gemengelde couleuren sullen gevoegt werden, welke laakenen sij geperst en opgemaakt alomme in dese landen te koop veylen en ook effectif vercoopen, of niet dienstig was den staat daarover lastig te vallen ten eynde daarinne, op 't best men conde, mogt werden voorsien." Het voorstel werd met algemene stemmen aangenomen en als rekest naar de Staten-Generaal gestuurd.<sup>30</sup> Twee jaar later spitsten de Hollandse lakenmakers hun rekest toe op een invoer- en verkoopverbod en in 1709, toen aan hun verzoek nog geen gevolg was gegeven, besloten zij nogmaals tegen Oosterhout tot actie over te gaan<sup>31</sup>, overigens weer zonder dat een ingrijpen van hoggerhand volgde.

Oosterhouters lieten hun lakens in Breda en in Holland verven. Bij zijn overlijden in 1691 had de Bredase lakenverver Cornelis Couwenbergh nog vorderingen op acht stadsgenoten (vijf lakenkopers en drie drapeniers), zes Tilburgers en vijf inwoners van Oosterhout<sup>32</sup>, die daarmee een groot aandeel hadden in de klantenkring. In 1698 woonde daar ook de blauwverver Warnaer Ruysenaars<sup>33</sup>, over wiens bedrijf niets bekend is.

Pieter Snellen, koopman te Breda en zoon van de schout en kastelein van Oosterhout<sup>34</sup>, richtte in 1710 een tweede ververij in Breda op, waarvan de verver, Francis Tilemans, tien jaar later werd gedetineerd, omdat hij de Oosterhoutse droogscheerder en lakenkoper Christoffel Ploegmans had bedrogen met valse stalen voor gezwarte lakens.<sup>35</sup> Door deze malversaties was de Oosterhoutse lakennering ernstig in diskrediet geraakt. De slecht geverfde lakens waren verkocht in Rotterdam en de regenten van de stedelijke laken- en saaiverloodhal sloegen terug door in de *Amsterdamse Donderdaegse Courant* een waarschuwing te plaatsen.<sup>36</sup> Bovendien paste de magistraat van Rotterdam de ververskaart aan en gebod zij dat buiten Holland

geverfde lakens voortaan eerst in de staalfloer moesten worden gekeurd. Ploegmans maakte vijf jaar later de balans op: in 1715-1720 had hij van twaalf Tilburgers voor f 41.114:18:14 “witte, onbereijde off raemen wollen laeckens” gekocht, die hij liet bereiden en verven en in Holland verkocht. Daarmee had hij jaarlijkse winsten gemaakt van minstens f 3000, maar dat haalde hij op geen stukken na meer, nog gezwegen van wat zijn vrouw “in haeren neringe van tabacq, coffij, thee, alamuquen, neteldoucken etc. daer en boven heeft moeten derven”.<sup>37</sup>

### *Strijd om de economische emancipatie*

Buiten de zuiver economische mededinging was het belangrijkste en misschien enige machtsmiddel waarover de Hollandse concurrentie kon beschikken de staatkundige status van het Staats-Brabantse platteland. Dat gold als buitenland, zodat er invoerrechten moesten worden betaald voor de export van lakense stoffen naar de Verenigde Provinciën, wat de nijverheid een groot concurrentienadeel berokkende. Alleen Tilburg had sinds 1637 tijdelijke en een halve eeuw later definitieve vrijstellingen gekregen van het buitenlandse paspoort. In februari 1728 deden ook de “Koopluiden en Fabricqueurs in Laakenen te Oosterhout” een gooi naar zo’n concessie.<sup>38</sup> Een bemoedigende aanleiding was het besluit van de Staten-Generaal van 3 augustus 1724 geweest om de Oosterhoutse lakens op binnenlandse paspoorten naar en van de ververijen in Leiden te laten voeren, welk recht alle plaatsen onder de Generaliteit overigens met de initiatiefnemer Oosterhout mochten delen.<sup>39</sup> Een tegenvaller was daarentegen het ambtsbericht dat het admiraliteitscollege te Rotterdam eind 1727 aan de licentcommiezen stuurde, dat met name ingezetenen van Oosterhout probeerden zich wederrechtelijk te bedienen van de concessie van Tilburg, Goirle en sinds kort ook Oosterwijk, om “de Lakenen by haer gefabriceert en opgemaakt werdende” in te voeren als weefsels uit die plaatsen, dus vrijgesteld van het buitenlandse paspoort.<sup>40</sup>

Allerminst ontmoedigd gingen in 1728 de Oosterhouters nog een stap verder. Zij verklaarden dat er in hun vrijheid van ouds lakenkopers gevestigd waren, die in Holland en in Tilburg en Goirle witte lakens rechtstreeks van het getouw opkochten, deze in Holland lieten vollen, dan naar Oosterhout brachten om te worden geschoren, vervolgens de lakens naar de lakenververijen in Holland stuurden en daarna weer retour naar Oosterhout, waar zij ten slotte werden geperst en klaargemaakt om te verkopen. Te Oosterhout werd dus alleen geschoren en geperst, zodat de lakens konden worden beschouwd als binnenlandse producten, zij waren immers geweven in Holland of te Tilburg of Goirle van uit Holland geïmporteerde wol. De lakenbereiders en -kopers van Oosterhout hadden altijd op binnenlandse paspoorten de lakens naar de Verenigde Provinciën en de besloten steden van de Generaliteit gebracht. Voor alle vervoersbewegingen, -tussen Oosterhout en de Hollandse vollerijen en ververijen, maar ook bij de aankoop van grondstoffen als wol, oliën en kaarden en de verkoop van de eindproducten-, vroegen de bereiders van Oosterhout om vrijstelling van het buitenlandse paspoort.<sup>41</sup>

De Staten-Generaal legden het verzoek voor aan het admiraliteitscollege te Rotterdam, dat de inning van konvooi- en licentgelden in Staats-Brabant beheerde.



De raadsheren van de admiraliteit straffen allereerst de Oosterhoutse bewering af als zou men altijd op binnenlandse paspoorten hebben mogen handelen: “Dit kan niet syn, want anders souden sy sonder concessie meer hebben gehad als Tilburg met haer concessie, want Tilburg mag maer rouwe lakenen invoeren op binnenlantse paspoorten, daer sy het opgemaekte souden hebben mogen doen.” In april 1728 adviseerden zij de Staten-Generaal als volgt:<sup>42</sup>

1. Te Oosterhout wordt niet geweven, er worden alleen lakens uit Tilburg en Goirle bereid. Bovendien schijnt Breda enkele privileges te hebben die het de dorpen verbiedt te weven. Vrije invoer van wol, oliën en kaarden is derhalve niet opportuun.
2. Mits de lakens zijn gelood op het getouw conform artikel 181 van het plakkaat van 31 juli 1725, mogen zij op binnenlands paspoort uit Tilburg en Goirle worden gehaald om in Oosterhout te worden bereid ofwel geperfectioneerd (afgewerkt).
3. In zake het vollen moet Oosterhout op dezelfde voet worden behandeld als Tilburg, dus worden vrijgesteld van inkomende rechten, maar niet van uitgaande rechten. Dus de lakens mogen op binnenlandse paspoorten via Geertruidenberg of Breda naar de Verenigde Provinciën of de besloten steden van de Generaliteit worden gebracht, maar op de terugweg moeten buitenlandse rechten worden betaald. Zo'n concessie moet niet worden gegeven voor het verven, zulk vervoer moet geregeld blijven volgens de al geldende resoluties van de Staten-Generaal, “bestaende die concessie eijgentlijk hier inne, dat de vrijdom van s lands regten alleen plaetse heeft omtrent lakenen die, herwaarts gezonden zijnde om te verwen, effectivelijk wederom te rug werden gebragt en geensints tot lakenen die in de steden daer die geverft zijn verblijven.”
4. Die van Oosterhout hebben in principe dezelfde rechten als die van Tilburg, maar wij hebben niet duidelijk kunnen vaststellen wat de feitelijke Tilburgse rechten zijn. Gezien de bewoordingen van de Tilburgse concessie uit 1687, waarvan de inhoud genoegzaam is overgebracht in het plakkaat op de konvoien en licenten uit 1725, lijken Tilburg en Goirle gerechtigd om daar gefabriceerde lakens, “zo wel de geene die bereijts geperfectioneert zijn, als die geene die gevolt moeten werden”, vrij in te voeren. Maar als wij in aanmerking nemen dat de ambtenaren te Tilburg ons informeren dat de inwoners aldaar niet in het genot zijn van zo'n ruime vrijstelling en dat die zich beperkt tot rauw van het getouw gekomen lakens die worden uitgevoerd, en dat de Tilburgers geen binnenlands paspoort krijgen voor bereide of geverfde lakens, maar daarentegen invoerrechten betalen, moet worden geconcludeerd tot afwijzing.

Dit advies werd overgenomen door de invloedrijke Staten van Holland en Westfriesland<sup>43</sup>, de provincie met de meeste concurrentie voor Oosterhout. De belangrijkste Hollandse lakenstad, Leiden, had op haar beurt aan de provinciale Staten geadviseerd om uit Breda, 's-Hertogenbosch, Oosterhout, Tilburg of Goirle ingevoerde gevolve en al dan niet bereide lakens volledig te belasten als zij naar Leiden



4. Aan Jacob de Gheyn toegeschreven ets van droogscheerders (eind zestiende eeuw).

werden gevoerd om te verven.<sup>44</sup> Een sterk Leids argument was, dat in de stad en baronie van Breda een droogscheerder met zijn gezin een beter bestaan had met een dagloon van 15 stuiver dan zijn collega in een Hollandse stad met een halve rijksdaalder.<sup>45</sup>

Zoals vaak gebeurde, liep de procedure vervolgens vast in de bureaucratie en kwam Den Haag niet tot besluitvorming. Daarom wendden de fabrikeurs en kooplieden van Oosterhout zich op 7 juni 1731 nogmaals tot de Staten-Generaal<sup>46</sup>, en toen weer geen reactie volgde nog eens op 10 december 1734, met de toevoeging dat men bereid was uitvoerrechten tot 1% van de waarde van de lakens te betalen (het geldende tarief was 3%). Wederom vroeg en kreeg men advies van de Rotterdamse admiraliteitsraad, die het Oosterhoutse rekest in twee punten samenvatte: te Tilburg, Goirle en Oisterwijk of in de Verenigde Provinciën gekochte en daar gevolve lakens, te Oosterhout geschoren en opgemaakt, wil men invoeren in de Zeven Provinciën of besloten steden van de Generaliteit op binnenlands paspoort of met een invoerrecht van minstens 1%, dezelfde regeling vraagt men voor het vervoer naar en van de ververijen. Het advies luidde: Oosterhout ligt in het district van de Generaliteit en ons is niet bekend dat ooit aan deze heerlijkheid in zake lakens enige concessie is gegeven boven andere plaatsen in dat district. De inwoners hebben niet meer rechten dan anderen. Het verzoek dient te worden afgewezen, ook (lees: vooral) omdat een concessie “sal strekken tot merkelyk encouragement en voortsetting der lakenberyderye in het district van de generalityt.”<sup>47</sup>

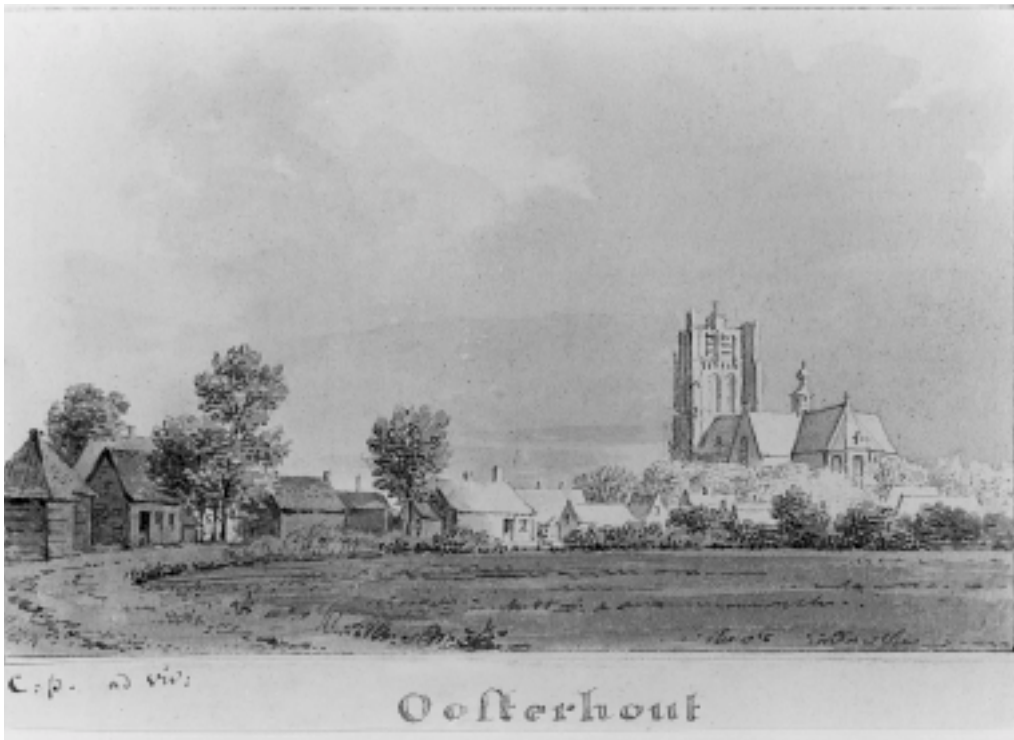
De Amsterdamse kooplieden hadden zich in 1728 tegen het Leidse advies gekant om de Staats-Brabantse lakens die in Holland werden geveerd als buitenlandse waar te belasten en stelden daarbij vast dat Oosterhoutse nijverheid geen serieuze concurrentiefactor meer was, aangezien inmiddels alle lakenbereiders waren verhuisd naar de Hollandse stad Geertruidenberg.<sup>48</sup> Met deze vaststelling lijkt de vrees te zijn

bewaarheid van de Oosterhouters, die niet hadden gewild “tot de uijtterste ruïne en neeringloosheijt come te vervallen, off genootsaakt werde sigh elders bujten het res-sort van desen staat ter neder te stellen.”<sup>49</sup> De soep werd echter minder heet gegeten dan hij werd opgediend, de spankracht van het Oosterhoutse wolwerk was voorals-nog groot genoeg om de protectionistische politiek van Holland te overleven. In 1737 lobbyden immers de Leidse fabrikanten in Den Haag voor een importverbod van Staats-Brabantse lakens (gevolgd en al dan niet bereid)<sup>50</sup>, waarop de admiraliteit op de Maze hen geruststelde met de verzekering dat de plakkaten op het invoerver-bod van geverfde lakens zo streng werden uitgevoerd, dat het jaar daarvoor bijna alle Oosterhoutse lakenbereiders in Breda en Geertruidenberg waren gaan wonen.<sup>51</sup> Voor de zekerheid gelastte het college in 1738 voortaan geen verleende vrijheden voor goederentransport uit dorpen in de meierij en de baronie meer te respecteren, maar de betreffende goederen aan te houden.<sup>52</sup>

Hadden de heren van de admiraliteit, zoals vaker gebeurde, wellicht teruggegre-pen op oud nieuws, *in casu* het Amsterdamse bericht over de Oosterhoutse immigra-tie uit 1728? Waarschijnlijk niet, want de poorterboeken van Geertruidenberg tonen in 1735 twee, in 1737 een, in 1738 twee en in 1740 een inburgering van Oosterhouters<sup>53</sup>, terwijl te Breda in 1735 een lakenbereider en in 1736 twee droog-scheerders uit Oosterhout neerstreken. Rond 1728 worden zulke verhuisbewegin-gen niet gezien.<sup>54</sup>

Over de Oosterhoutse lakenbereiderij later in de achttiende eeuw is weinig be-kend. In beschrijvingen van de baronie uit 1740 en 1744 wordt de bedrijfstak nog wel gesignaleerd. “Men geneert zig, te Oosterhout, met den Landbouw. Het Land daaromtrent is goed en vrugtbaar; doch naar den kant van Breda wat zandig. Het Dorp bloeit egter voornaamlyk, door den Lakenhandel en Pottebackeryen, welke laatsten omtrent twintig in getal zyn”, aldus de *Tegenwoordige Staat* uit 1740<sup>55</sup>, en: “De Koophandel, bestaande voornamentlyck in de Lakenhandel en Graanneering, mitsgaders in de Pottebackeryen, bloeyt alhier nog tamelyck; waartoe van groot nut is de Vaart, welke van hier tot in de Donge gegraven is, en waar langs men met gela-de Schepen naar Hollandt en Zeelandt kan vaaren”, zei Van Goor in 1744.<sup>56</sup>

Een andere signaal van voortdurend welvaren van Oosterhout is het rekest van notaris Adriaan de Grandt in 1748, die bij de admiraliteit op de Maze verzocht om heroprichting van een licentkantoor (en om zijn aanstelling tot commies-collecteur). Oosterhout had namelijk twee havens en vaarten en een behoorlijk aantal schippers, de eerste ten grieve van de kooplieden en andere inwoners van de vrijheid, de an-dere, genaamd de Groenendijkse Haven, ten behoeve van de Dongenaren. De com-miezen van het twee uur verwijderde Geertruidenberg konden echter moeilijk hun inspectietaken te Oosterhout uitoefenen als gevolg van de grote overstroming, waar-door Oosterhout en Dongen zo goed als afgesloten waren van Geertruidenberg en zelfs Breda via de Mark slecht bereikbaar was.<sup>57</sup> Opmerkelijk in het rekest is, dat de indiener slechts rept van verschillende kooplieden, “zoo in gedisteleerde wateren als andersints.” Wilde hij geen slapende honden wakker maken of had het wolwerk in-middels zo sterk aan belang ingeboet, dat het geen vermelding meer verdiende? Aan de andere kant vond de regering van Breda het in 1783 nog nodig om een verbod



5. Gezicht op Oosterhout. Foto Katholieke Universiteit Brabant.

voor te stellen om de plattelandslakennering geheel te verbieden.<sup>58</sup> De baroniedorpen hebben deze aanval naar verwachting volledig kunnen pareren, gewapend als zij waren met een gedegen historisch-juridisch onderzoek, dat rond 1700 was neergelegd in een 2521 artikelen en de nodige addities tellende deductie over hun nijverheidsrecht.<sup>59</sup> In 1816 telde Oosterhout nog slechts een lakenfabriek, die tien arbeiders exploiteerde; de zaak had er voorheen florisanter bijgestaan, zei men.<sup>60</sup>

### *Slot*

Tilburg, Goirle en Oisterwijk waren plaatsen waar vooral werd geweven. In Oosterhout specialiseerde men zich, op de schouders van Tilburg, in het lucratievere droogscheren en kalanderen (gladpersen) van de lakens, die de bereiders rauw in de productieplaatsen opkochten en voor eigen rekening elders lieten vollen en verven. Dat streed met de Hollandse industriële belangen, die in 1728 puntig werden uitgedrukt door de Amsterdamse lakenkopers ten aanzien van de Tilburgse weefsel: “Ook soo hebben wij die fabrique nodig en niet kunnen missen, soo lang sij van ’t getouw onbereyt in Hollandt koomen.”<sup>61</sup>

Oosterhout werd zó plotseling een economische factor van belang, dat de heerlijkheid herhaaldelijk werd verward met het al veel langer bekende Oosterwijk. In 1728 wordt in een resolutie van de Staten-Generaal per abuis Oosterwijk geschreven, hoewel in dezelfde tekst ook Oosterhout wordt genoemd, maar de index op het resolutieboek geeft Oosterwijk, terwijl in de kantlijn van de resolutie weer (en terecht) Oosterhout staat.<sup>62</sup> Een consideratie van Leidse gedeputeerden over het verval van de stedelijke lakenindustrie uit 1737 noemt het bereidersdorp Oosterhout in plaats van het weversdorp Oosterwijk<sup>63</sup>, hetzelfde gebeurde rond 1739 met een Leidse kostenberekening van het bereiden van in Tilburg en 'Oosterhout' gemaakte lakens<sup>64</sup> en in het *Groot Placcaetboek* is de resolutie van 26 mei 1739 afgedrukt, volgens welke de wolkammers van Oudewater en Moordrecht hun wol op binnenlands paspoort mogen sturen naar Breda, "Oosterwyk", Rijen, Terheijden, Ginneken, Dongen, Chaam, Gilze, 's Gravenmoer en Waspik.<sup>65</sup> In 1757 werd verklaard dat Leidse kooplieden in Oosterhout, Oosterwijk, Tilburg en andere plaatsen in de meierij van Den Bosch lakens lieten maken.<sup>66</sup> Het Rotterdamse admiraliteitscollege stuurde in 1731 naar Den Haag een copie van het rekest van de kooplieden van Oirschot<sup>67</sup>, waarmee Oosterhout werd bedoeld.

Oosterhout verwierf zijn faam dus moeizaam, maar verloor hem des te sneller. De Staten-Generaal en de Raad van State hebben nooit een actieve economische rol gespeeld in de baronie en de domeinraad van de Oranjes als heren van stad en land van Breda evenmin, terwijl de dorpen hun financiële reserves liever bewaarden voor moeilijker tijden.<sup>68</sup> Het initiatief lag geheel bij de inwoners. In een periode dat paal en perk werd gesteld aan de invoer naar Holland van bereide Tilburgse, Goirlese en Oosterwijkse wollen stoffen probeerden de fabrikeurs en kooplieden van Oosterhout, dwars tegen de stroom in, belastingfaciliteiten te krijgen voor hun bedrijvigheid. Dit streven werd gesmoord in het gebruik dat de Hollanders maakten van de Staats-Brabantse politieke onmondigheid en economische deprivatie.

Later in de achttiende eeuw ontstond een nieuwe, nu dienstbare arbeidsdeling met Tilburg, toen te Oosterhout in de "catoen-spinderij" tewerkgestelde armen draden spinnen voor Tilburgse ondernemers.<sup>69</sup>

## AANTEKENINGEN

### Gebruikte afkortingen:

ARAH	Algemeen Rijksarchief Den Haag
f	foliozijde
GAB	Gemeentearchief Breda
GAH	Gemeentearchief 's-Hertogenbosch
GAT	Gemeentearchief Tilburg
N	oud-notarieel archief
OAA	oud-administratief archief
R	oud-rechterlijk archief
RANB	Rijksarchief in Noord-Brabant
SAA	Stadsarchief Antwerpen
SAKO	Streekarchivariaat in de Kring Oosterhout
v	verso

1. GAB, OAA Breda 2683, 22 augustus 1609. SAKO, OAA Oosterhout 10, 26 augustus 1609.
2. J.F. Niermeyer en J.G. Smit, *Bronnen voor de geschiedenis van het Beneden-Maasgebied (2 Dln.; 's-Gravenhage, 1968-1997) I, 141; II, LX.*
3. GAB, OAA Breda 12, f 69v. In 1611 had het dorp toestemming gekregen om gedurende vijf jaar telkens f 100 uit de gemene middelen te besteden aan het uitdiepen en schoonmaken van de vaart (A.Th. van Deursen en J. Roelevink, *Resolutiën der Staten-Generaal, nieuwe reeks (7 dln.; 's-Gravenhage, 1971-1994) I, 382*). Vgl. RANB, Nassause Domein-archieven 990, f 253, 15 november 1615. ARAH, Nassause Domeinraad 11877, f 101, 1616; f 102, 15 november 1615; f 106, 15 november 1615.
4. GAB, OAA Breda 221, 20 juni 1624; 15 juni 1624.
5. GAB, OAA Breda 12, f 178, 4 juni 1620. Vgl. idem 2701. Een gedrukt exemplaar in: ARAH, Nassause Domeinraad 8003, f 77. Zie voor de voorgeschiedenis van het wolprivilege: Thomas Ernst van Goor, *Beschryving der Stadt en Lande van Breda ('s Gravenhage, 1744) 446 (no. 33), 452, 453 (no. 41), 470 (no. 57)*.
6. GAB, OAA Breda 13, f 81v, 18 augustus 1628. Idem 222, passim. Idem 2685. Charterkast, lade 35, G1, 15 juni 1630, en 429 G2, 15 juni 1630; lade 36, 429 G3, 23 februari 1635. SAKO, OAA Oosterhout 10, 15 februari 1635; 25 februari 1631; 22 oktober 1638.
7. GAB, OAA Breda 2706.
8. GAB, OAA Breda 2777, "Memorie vande lakenvercoopers, resortierende off woonende inde dorpen vande baronnie van Breda", 1646.
9. Van hem, Jan Henrick Stakenborchs, zeiden schepenen van Tilburg en Goirle dat hij sinds het overlijden van zijn ouders beroepshalve (als droogscheerder) naar Turnhout, Oosterhout en Antwerpen reisde (GAT, Tilburg R 620, bij f 22, 6 november 1640. R 620bis, no. 63, 6 november 1640).
10. De betreffende lakenkoper te Zundert, Jan Cornelis Heestermans, leverde in 1631 aan twee Tilburgse collega's wol met de opdracht om daarvan lakens en lappen te laten weven, die in verschillende kleuren moesten worden geveerd (GAT, Tilburg N 6, f 90, 2 november 1631). Een van de Ettenaren, Frans Damen, stuurde in 1631 via Breda 1000 pond wol naar Tilburg om er lakens van te maken (N 6, f 78v, 13 juli 1631), terwijl hij een jaar later van 1200 pond wol twaalf halve lakens bestelde, te leveren binnen tien maanden (N 7, f 43v, 14 juli 1632).
11. P.M. Toebak, *Kerkelijk-godsdienstig leven in westelijk Noord-Brabant, 1580-1652. Dekenale visitatieverslagen als bron (2 dln.; Breda, 1995) I, 163; II, 137, 144, 188, 199, 209.*
12. SAKO, Oosterhout R 296, f 123v, 10 juli 1627. R 297, f 40v, 24 juli 1628. GAT, Civiele procesdossiers Tilburg 2259, 27 januari 1631.
13. GAT, Tilburg R 618, f 12, 23 februari 1628.
14. GAT, Civiele processen Tilburg 2099B, 1627-1628.
15. L. Adriaenssen, "Spaanse wol voor Tilburg", in: *Tilburg XVI (1999)*.
16. GAT, Ongeinventariseerde civiele processen Tilburg, doos 145, aanspraak van 13 september 1678. In Tilburg werd gerekend in halve lakens van 32 à 40 el.
17. GAH, N 2798, f 200, 22 september 1676.

18. GAH, Voogdij- en boedelrekeningen Tilburg 1665-5 met de daarbij horende bijlage in OAA Tilburg 34-44-II. Voogdij- en boedelrekeningen 1688-1.
19. Van Goor, *Beschrijving der Stadt en Lande van Breda*, 354.
20. SAA, Privelegiekamer 1015, deductie op de plakaten van vreemde lakens.
21. ARAH, Staten-Generaal 12548-222, rekest van de Bossche lakenkopers aan de Staten-Generaal, op 2 september 1638 doorgestuurd naar de Raad van State. J.G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam* (3 dln.; Amsterdam 1929-1974) III, p. 489, no. 945.
22. L.F.W. Adriaenssen, *Hilvarenbeek onder de hertog en onder de generaliteit. Sociale en economische geschiedenis van een Kempens dorp tussen 1400 en 1800* (Hilvarenbeek, 1987)49.
23. GAB, OAA Breda 20, p. 190, 1 maart 1649.
24. Van Deursen en Roelevink, *Resolutiën*, V, 218, 220.
25. GAB, OAA Breda 20, p. 204, 9 mei 1650.
26. L.F.W. Adriaenssen, "Kleur voor Tilburgs laken. Lakenververijen in 's-Hertogenbosch en in de economische periferie van Tilburg in de zeventiende eeuw", § 3b, te verschijnen in *Noordbrabants Historisch Jaarboek XVI* (1999). V.A.M. Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II (Schiedam, 1977)112.
27. ARAH, Admiraliteitscolleges 186, f 164, 12 maart 1682.
28. SAKO, OAA Oosterhout 254. Eindhoven telde er in 1687 slechts tweeëndertig (J.Th.M. Melssen, *Het register van de cijzzen, die de heer van Cranendonk in Eindhoven ontving in de jaren 1590 tot 1640 en de schattingskohieren van de gegoedheid van de inwoners van Eindhoven in 1665 en 1687* (Eindhoven, 1979)61.
29. N.W. Posthumus, *Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche textielindustrie* (6 dln.; 's-Gravenhage, 1910-1922) V, 56, no. 33, 20 september 1663.
30. N.W. Posthumus (uitg.), *Bescheiden betreffende de provinciale organisatie der Hollandsche lakenbereiders (de zgn. Droogscheederssynode)* (Amsterdam, 1917)130, 131.
31. Posthumus, *Bescheiden*, 133-140.
32. GAB, Weeskamer Breda I-971, 9 mei 1691. De beroepen van de Bredase debiteurs heb ik vastgesteld aan de hand van de fiches op de notariële akten uit 1691-1699. Drie van de vijf Oosterhouters werkten in de textiel: Willem Brouwers als meester-lakenbereider en koopman, Claes Florens als lakenkoper en Corstiaen Brouwers als meester-lakenkoper (SAKO, Collectie Van der Vaart-van Loon, rekest van de kerkeraad, 1698).
33. SAKO, Collectie Van der Vaart-van Loon, rekest van de kerkeraad, 1698.
34. J.H. van Mosselveld, "De slotjes te Oosterhout", in: *Jaarboek De Oranjeboom XX* (1967)173.
35. GAB, Breda R 114, f 113v, 28 juni 1721; f 115, 21 augustus 1721. R 134-4.
36. *Amsterdamse Courant*, jaargang 1721, no. 16, 6 februari 1721.
37. GAT, Tilburg N 70, no. 52, 24 augustus 1725.
38. ARAH, Staten-Generaal 3331, f 135, 19 februari 1728.
39. C. Cau e.a., *Groot Placcaetboek van Holland en Zeeland* (9 dln.; 's-Gravenhage, 1658-1796) VI, 1471.
40. ARAH, Admiraliteitscolleges, aanhangsel XXXVII, 379, no. 41, 9 december 1727.
41. ARAH, Admiraliteitscolleges, aanhangsel XXXVII, 100, omslag "Concessie voor de laken fabricquen te Oosterhout a° 1724", ongedateerd commentaar op het rekest van Oosterhout.
42. ARAH, Admiraliteitscolleges, aanhangsel XXXVII, 100, omslag "Concessie voor de laken fabricquen te Oosterhout a° 1724", 14 april 1728.
43. ARAH, Admiraliteitscolleges, aanhangsel XXXVII, 100, omslag "Concessie voor de laken fabricquen te Oosterhout a° 1724", concept-advies van de admiraliteit, 29 maart 1735.
44. Posthumus, *Bronnen tot de geschiedenis*, VI, 407, no. 243, 1728, na 13 januari.
45. Posthumus, *Bronnen tot de geschiedenis*, VI, 410, no. 246, 5 juli 1728.
46. ARAH, Admiraliteitscolleges, aanhangsel XXXVII, 100, omslag "Concessie voor de laken fabricquen te Oosterhout a° 1724", 7 juni 1731; 26 juni 1731 (resolutie van de admiraliteit op de Maze).
47. ARAH, Admiraliteitscolleges, aanhangsel XXXVII, 100, omslag "Concessie voor de laken fabricquen te Oosterhout a° 1724", concept-advies van de admiraliteit, 29 maart 1735.
48. Posthumus, *Bronnen tot de geschiedenis*, VI, 409, no. 244, 1728, na 13 januari.
49. ARAH, Admiraliteitscolleges, aanhangsel XXXVII, 100, omslag "Concessie voor de laken fabricquen te Oosterhout a° 1724", 14 april 1728.
50. Posthumus, *Bronnen tot de geschiedenis*, VI, 27, no. 14, 21 juni 1737.
51. Posthumus, *Bronnen tot de geschiedenis*, VI, 32, no. 15, 16 augustus 1737.
52. ARAH, Admiraliteitscolleges 186, f 5, 2 september 1738.

53. J. Sluifers, "Alfabetische klapper poortersboek Geertruidenberg 1673-1807", *Gens Nostra*, XVIII (1963)235 e.v.
54. GAB, Poorterboeken Breda.
55. *Hedendaagsche historie, of tegenwoordige staat van alle volkeren*, dl. XII (Amsterdam, 1740)230.
56. Van Goor, *Beschryving der Stadt en Lande van Breda*, 361.
57. ARAH, Admiraliteitscolleges, aanhangsel XXXI, 377, f 136v, 26 november 1748. Aanhangsel XXXVII, 388, rekest van Adriaan de Grandt, z.d. Adriaans vader, Cornelis de Grandt, was contrarolleur van de konvoeien en licenten te Tilburg (en schepen aldaar) geweest: GAT, OAA Tilburg 1B, 2 juni 1688.
58. Beermann, *Geschiedenis van Breda*, II, 127.
59. SAKO, OAA Oosterhout 136.
60. I.J. Brugmans, *Statistieken van de Nederlandse nijverheid uit de eerste helft der 19e eeuw* (2 stukken; 's-Gravenhage, 1956) I, 84, 85.
61. Posthumus, *Bronnen tot de geschiedenis*, VI, 409, no. 244.
62. ARAH, Staten-Generaal 3331, f 361v, 19 april 1728.
63. Posthumus, *Bronnen tot de geschiedenis*, VI, 27.
64. Posthumus, *Bronnen tot de geschiedenis*, VI, 443, no. 271; 444, no. 272.
65. Cau, *Groot Placcaetboek*, VI, 1388.
66. Z.W. Sneller, "De opkomst van de plattelandsnijverheid in Nederland in de 17e en 18e eeuw", *De Economist*, LXXVII (1928), 696.
67. ARAH, Admiraliteitscolleges, aanhangsel XXXVII, 100, omslag "Concessie voor de laken fabricquen te Oosterhout a° 1724", 7 juni 1731.
68. P.M.M. Klep, *Groeydynamiek en stagnatie in een agrarisch grensgebied. De economische ontwikkeling in de Noordbrabantse Kempen en de Baronie van Breda, 1750-1850* (Tilburg, 1973)40, 41.
69. H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Armoede en arbeidsdwang. Werkinrichtingen voor 'onnutte' Nederlanders in de Republiek 1760-1795. Een mentaliteitsgeschiedenis* ('s-Gravenhage, 1977)118, 119.